

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΔΙΗΓΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ ΣΤΟ ΔΙΗΓΗΜΑ «ΟΝΕΙΡΟ ΣΤΟ ΚΥΜΑ»

ΕΠΙΡΡΟΕΣ

A. Συμβολισμός

Στο «Όνειρο στο κύμα» το ρεαλιστικό στοιχείο υποχωρεί προς χάρη της ποιητικής έντασης. Οι αποκλίσεις από την αφηγηματική νόρμα της ρεαλιστικής πεζογραφίας οργανώνονται με τέτοιο τρόπο ώστε να συνδυάζουν τον εμπειρικό ρεαλισμό με την ποίηση και την καθημερινότητα με την αιωνιότητα της φύσης. Όλα κινούνται λοιπόν και στο χώρο του Συμβολισμού τόσο του προσωπικού όσο και του υπερβατικού, όπου αντικείμενα ή καταστάσεις του υπαρκτικού κόσμου ανάγονται σε σύμβολα ενός κόσμου άχρονου και τέλειου. Στο πλαίσιο αυτό η αντίθεση ανάμεσα στο θλιβερό παρόν του αφηγητή και το ευτυχισμένο εφηβικό παρελθόν του ήρωα, αποτέλεσμα της φθαρτικής επίδρασης του χρόνου, συμβολοποιείται με το όνειρο της λούμενης στο κύμα κόρης, από το οποίο τώρα μένει μονάχα μια ονειρώδης ανάμνηση (επιπλέον σύμβολα: το σχοινί – σχοινίασμα και η κατσίκα ως σύμβολο της φυσικής ζωής). Σε επίπεδο όμως υπερβατικού συμβολισμού, αυτή η έκπτωση από μια προηγούμενη ανώτερη κι ευτυχέστερη κατάσταση σε ένα ατελές και θλιβερό παρόν, συμβολίζει την Πτώση του Ανθρώπου από τον παράδεισο της Εδέμ. Επικουρικά, η μουσικότητα και η ρυθμικότητα της γλώσσας καθώς και υπαινιγμός ενισχύουν την επιρροή του συμβολισμού στο διήγημα ενώ συχνά ο ήρώας του, αντί να δρα, παραδίδεται σε σκέψεις – αναμνήσεις ή στοχάζεται για το παρόν και το παρελθόν, διαγράφοντας έτσι εσωτερικές ψυχικές διεργασίες που τον οδηγούν στην αυτογνωσία· έτσι σε αντίθεση με το ρεαλισμό, η αφήγηση δίνει συχνά την εντύπωση της στοχαστικής στάσης στο χρόνο, όπως σ' ένα λυρικό ποίημα.

B. Ρεαλισμός – Ηθογραφία – Ψυχογραφία

Ο Παπαδιαμάντης θεωρείται κατά βάση ένας ρεαλιστής συγγραφέας. Αναφέρεται στο συγκεκριμένο, το καθημερινό, δίνει λεπτομέρειες του τόπου και του χρόνου, στήνει ένα ρεαλιστικό σκηνικό όπου εντάσσεται ο ήρωας και οι πράξεις του. Οι ενδείξεις τόπου, χρόνου, ηλικίας, τα τοπωνύμια αλλά και η ακρίβεια της περιγραφής, που συχνά γίνεται με μεγεθυντική, σχεδόν φωτογραφική εστίαση και πλήθος λεπτομερειών, συντελούν στην αληθοφάνεια του βιώματος και στη ρεαλιστική απόδοση των καταστάσεων αλλά και των απλών και ταπεινών ανθρώπων της Σκιάθου. Από την άλλη η γλώσσα του που διακρίνεται για το αίσθημα της ακριβολογίας και τη λεπτή ειρωνεία – χιούμορ δίνουν το ρεαλιστικό υπόβαθρο της αφήγησης του. Αξιοσημείωτη είναι και η πιστότητα των διαλόγων με τη σχεδόν φωνογραφική αποτύπωση της ομιλουμένης – λαϊκής ιδιοματικής γλώσσας. Κυρίως όμως ρεαλιστική είναι η ηθογραφική του επιλογή να στρέψει την προσοχή του προς την απλή νησιώτικη ζωή, να δώσει τη ζωή του απλού ανθρώπου, του βοσκού, της χήρας, του αγρότη και να αναφερθεί σε λαογραφικά στοιχεία, όπως οι εθιμοτυπικές προσευχές, οι αγροτικές ασχολίες, η λαϊκή ονοματοδοσία σε τοπωνύμια ή πλήθος ποιμενικών στοιχείων. Όμως η ηθογραφία του Παπαδιαμάντη δεν είναι απλή ούτε ειδυλλιακή και ωραιοποιημένη. Αντίθετα είναι νατουραλιστική καθώς ασχολείται με τις κλειστές κοινωνίες της υπαίθρου αλλά με τον τρόπο που να προβάλλονται και οι σκοτεινές πλευρές τους, η ανισότητα φτωχών – πλουσίων, η κοινωνική αδικία, η εκμετάλλευση της πτωχής χήρας, η «νομιμοποίηση» της κλοπής, η διαφθορά και η αυθαιρεσία της εξουσίας και των μισθωτών της. Από την άλλη πλευρά, υπεισέρχεται συχνά το ψυχογραφικό στοιχείο και έτσι δε ζωγραφίζει αλλά δημιουργεί ανθρώπους με ψυχισμό. Ο ήρωας – βοσκός βιώνει έντονες συναισθηματικές καταστάσεις, ενώ με τα διλήμματα και τις προσπάθειες αιτιολόγησής του το διήγημα απεγκλωβίζεται από τα όρια της ρηχής ηθογραφίας και του αφελούς ρομαντισμού, καθώς παρουσιάζονται ανάγλυφα τα πάθη, οι αδυναμίες, οι εσωτερικές συγκρούσεις και οι συναισθηματικές μεταπτώσεις του ήρωα· έτσι το διήγημα αποκτά ψυχογραφικό βάθος, ικανό να ενεργοποιήσει ψυχικά και τον αναγνώστη, που ταυτίζεται με τον ήρωα αποφεύγοντας την επιδερμική ανάγνωση.

Γ. Ρομαντισμός

Τα διηγήματα του Παπαδιαμάντη παρουσιάζουν έντονα τα κυριότερα χαρακτηριστικά του ευρωπαϊκού ρομαντισμού. Στο «Όνειρο στο κύμα» η μεταφυσική διάσταση, η κατάργηση της χρονικότητας, ο αδιαπραγμάτετος ιδανισμός, η ύπαρξη έντονων αντιθέσεων (όνειρο ≠ πραγματικότητα, φύση ≠ άστυ, ωριμότητα ≠ εφηβεία, ευτυχία ≠ δυστυχία, παρελθόν ≠ παρόν), το ονειρικό στοιχείο και η καθοριστική λειτουργία του στην αφήγηση, η εξιδανίκευση τόσο της φύσης όσο και του έρωτα αποτελούν ανιχνεύσιμα ρομαντικά στοιχεία. Στο διήγημα εξάλλου παρουσιάζονται δύο θεματικά μοτίβα που είναι θεμελιώδη στο έργο της ευρωπαϊκής ρομαντικής εποχής: ο προέχων ρόλος της φύσης και ο ανέφικτος έρωτας. Έχει επισημανθεί επίσης ότι το πρώτιστο από τα ρομαντικά στοιχεία του Παπαδιαμάντη είναι οι περιγραφές όπου επιβιώνουν πολλά μοτίβα ρομαντικά. Ωστόσο ο Παπαδιαμάντης δεν είναι ρομαντικός ονειροπόλος πραγμάτων φανταστικών ή εκφραστής συναισθημάτων επιθυμητών χωρίς αντίκρισμα.

ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ – ΒΙΩΜΑΤΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

Τα «Όνειρο στο κύμα» κατατάσσεται από την κριτική στα λεγόμενα «αυτοβιογραφικά» διηγήματα του Παπαδιαμάντη και μάλιστα της «εφηβικής ηλικίας», καθώς η πλούσια πηγή των παιδικών χρόνων του συγγραφέα προσπορίζει το θέμα του. Σε τι ποσοστό όμως μεταφέρονται εδώ πραγματικά βιώματα του Παπαδιαμάντη είναι δύσκολο να καθοριστεί με ακρίβεια. Εξάλλου ο συγγραφέας υπογράφοντας ως αντιγραφάς αποποιείται κάθε ταύτισή του με τον ήρωα – αφηγητή – αν και έχει αναγνωρισθεί το συγγραφικό τέχνασμα της πλαστοπροσωπίας που ενισχύει την εσωτερική οπτική του ήρωα παρουσιάζοντάς τον ως πλήρη βιολογική ύπαρξη και προσδίδοντας αληθοφάνεια. Οι απόψεις εξάλλου για το βαθμό της αυτοβιογραφικότητας κυμαίνονται από την «εντύπωση πως ενσωματώνονται σελίδες από προσωπικό ημερολόγιο» (Π. Μουλλάς) ως την πίστη ότι «είναι πιο πολύ βιωματικό παρά αυτοβιογραφικό» (Γ. Ιωάννου), αφού η ιστορία είναι μεταπλασμένη από τον συγγραφέα με υλικά του χώρου, της εμπειρίας και του συναισθήματός του. Τη βιωματικότητα του κειμένου στηρίζουν το ομοδιηγητικό και αυτοδιηγητικό του αφηγητή, ο εξομολογητικός τόνος της αφήγησης που εστιάζει από την αρχή στα συναισθήματα του ήρωα και η πρωτοπρόσωπη αφήγηση. Από την άποψη του περιεχομένου ο τόπος (Σκιάθος – Αθήνα), ο χρόνος (τέλη 19^{ου} αιώνα), ο εκκλησιαστικός

χαρακτήρας της παιδείας του ήρωα, η θρησκευτικότητα και η φυσιολατρεία αποτελούν βιωματικά στοιχεία του έργου. Ο ήρωας – αφηγητής είναι φορέας των αξιών και της βιοθεωρίας του Παπαδιαμάντη που ασφυκτιούσε στο αστικό κλίμα της Αθήνας, ήταν «κοσμοκαλόγερος» και προτιμούσε την απλή λαϊκή ζωή σ' όλες τις εκφάνσεις της. Παρ' όλα αυτά η δυναμική αντιπαράθεση παρελθόντος – παρόντος στο διήγημα υπερβαίνει τα όρια της κατάθεσης ενός προσωπικού βιώματος και προσδίδει στο διήγημα την αίσθηση της γενικευμένης εμπειρίας.

ΓΛΩΣΣΑ

Η ιδιομορφία της γλώσσας του Παπαδιαμάντη συνιστάται στη λειτουργική σύνθεση των ιδιωμάτων της Σκιάθου, των τύπων της δημοτικής, της λόγιας και της αρχαίας ελληνικής. Η γλώσσα του είναι κράμα λιτότητας και πλούτου, πειθαρχίας και ελευθερίας και φαίνεται σαν να κουβαλά την ιστορική συνέχεια της ελληνικής γλώσσας. Στην καθαρεύουσά του, επίσης, συχνά υπάρχουν χωρία ολόκληρα από θρησκευτικά κείμενα (π.χ. Άσμα Ασμάτων) αλλά και λέξεις της εκκλησιαστικής γλώσσας ενώ ιδιόμορφο ύφος δημιουργεί η τοποθέτηση του επιθέτου μετά το ουσιαστικό και τα πρωτότυπα σύνθετα που συχνά διαλέγονται με κριτήρια ποιητικά. Η γλώσσα του Παπαδιαμάντη πολλές φορές δημιουργεί την αίσθηση της μουσικότητας και της ρυθμικότητας με τον τρόπο που έχει δομηθεί: μικρές προτάσεις, ισοδύναμες σε λέξεις, λέξεις ισοσύλλαβες ή ομοιοτέλευτες, τριμερή ασύνδετα δίνουν μια αίσθηση ποιητικού ρυθμού. Επιπλέον χαρακτηριστικά γλωσσικά γνωρίσματα είναι το χιούμορ και η ακριβολογία. Θα λέγαμε ότι στη γλώσσα του Παπαδιαμάντη υπάρχουν τρεις γλωσσικοί αναβαθμοί. Στους διαλόγους χρησιμοποιεί σχεδόν φωνογραφικά αποτυπωμένη την ομιλούμενη λαϊκή γλώσσα, συχνά με σκιαθίτικους ιδιοματισμούς. Για την αφήγηση υπάρχει μια καθαρεύουσα αρκετά χαλαρή και καθόλου ψυχρή και μάλιστα με πρόσμειξη (τόσο στο λεξιλόγιο όσο και στο τυπικό και στη σύνταξη) πολλών στοιχείων της δημοτικής, διαμορφώνοντας έτσι το πιο προσωπικό του ύφος. Τέλος υπάρχει μια αμιγής και επιμελημένη καθαρεύουσα, κλήρα της παλαιότερης πεζογραφίας, για τις περιγραφές και τις λυρικές παρεκβάσεις.

ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΙΚΕΣ

α. Αφήγηση – Αφηγητής: Το διήγημα ανήκει στον ισχυρό τύπο της ομοδιηγητικής αφήγησης όπου ο αφηγητής δε μετέχει στην ιστορία με δευτερεύοντα ρόλο αλλά είναι ο κεντρικός ήρωας της δικής του ιστορίας, ο πρωταγωνιστής (αυτοδιηγητική αφήγηση). Η αφήγηση σε α' πρόσωπο (πρωτοπρόσωπη) έχει κατά κάποιον τρόπο το χαρακτήρα της εξομολόγησης και συχνά ο αφηγητής κρίνει, σχολιάζει και παίρνει θέση σχετικά με τα γεγονότα. Μυθοποιώντας, λοιπόν, ο Παπαδιαμάντης δημιουργεί τον τύπο του εξομολογούμενου ομοδιηγητικού – αυτοδιηγητικού αφηγητή – πρωταγωνιστή ο οποίος αποφασίζει να καταγράψει το μετασχηματισμό του από βοσκό σε δικηγόρο, και το πέρασμά του από την εφηβεία – ευτυχία στην ωριμότητα – δυστυχία. Μάλιστα ο αφηγητής αυτός δεν παρουσιάζεται ως απλή φωνή αλλά ως πλήρης βιολογική ύπαρξη που διαφοροποιείται από τον συγγραφέα.

β. Εστίαση (οπτική γωνία) – προοπτική: Εξαιτίας της χρονικής απόστασης που υπάρχει ανάμεσα στην παιδική ηλικία του ήρωα και την ωριμότητά του, το αφηγηματικό «εγώ» έχει διπλή υπόσταση: είναι το «εγώ» της ιστορίας και το «εγώ» της αφήγησης, που αντιπροσωπεύουν αντίστοιχα τον εαυτό που βιώνει και τον εαυτό που αφηγείται. Έτσι αυτός που έζησε το παρελθόν (αντιληπτική οπτική γωνία) είναι και δεν είναι το ίδιο πρόσωπο με αυτόν που το διηγείται (εννοιολογική οπτική γωνία). Παρ' όλο, λοιπόν, που η αφηγηματική φωνή παραμένει ίδια, διαφέρει η προοπτική. Μόνο στον πρόλογο και τον επίλογο του διηγήματος, αφηγητής και ήρωας φαίνεται να συμπίπτουν απόλυτα. Στο κύριο μέρος, παρ' όλο που κυριαρχεί η προοπτική του ώριμου αφηγητή, για να μη μειωθεί το ενδιαφέρον του αναγνώστη ενισχύεται η εσωτερική προοπτική του ήρωα. Ο αφηγητής – ώριμος δικηγόρος χωρίζεται από τον εαυτό του ως ήρωα – βοσκό (διφύια αυτοδιηγητικής αφήγησης), κάτι που εκτός από ωρίμανση σημαίνει και γνώση, επιτρέποντας στον αφηγητή να σχολιάζει, να κρίνει τις πράξεις και να αιτιολογεί τις σκέψεις του εαυτού του ως ήρωα. Επιπλέον οι περιγραφές ανήκουν στην προοπτική του εγώ – αφηγητή που κατά το δοκούν παρουσιάζει συγκαλυμμένα όσα ξέρει ή αφήνει να του «ξεφύγουν» πληροφορίες (παράλειψη – παράληψη) και οι οποίες επενδύονται από μια αμιγή, ποιητική καθαρεύουσα. Από την άλλη πλευρά, στοιχεία που κυριαρχούν στην αφήγηση – της εφηβικής ηλικίας του ήρωα, όπως οι παρομοιώσεις που δηλώνουν τη στενή σχέση του με τη φύση, μπορούν να αποδοθούν στην εστίαση του ήρωα που επενδύεται υφολογικά με ένα λαϊκότερο λόγο. Τέλος, οι ρητορικές αναφωνήσεις ανήκουν στο υποκατάστατο λόγο που δηλώνει την αλληλοκάλυψη των δυο προοπτικών.

γ. Περιγραφή

Η περιγραφή του Παπαδιαμάντη δεν περιορίζεται να υπηρετεί την αφήγηση αλλά αποκτά ιδιαίτερο νόημα · από άποψη λειτουργικότητας γίνεται η ίδια φορέας νοήματος. Συχνά η περιγραφή αντισταθμίζει την ενδεχόμενη έλλειψη αφηγηματικού ενδιαφέροντος λόγω μιας χαλαρής πλοκής και σ' αυτό συμβάλλει και η γλώσσα της περιγραφής μέσω της οποίας ο αναγνώστης ξαναβρίσκει την ουσία των πραγμάτων και αποκτά μια ανανεωμένη θέαση του κόσμου, αφού η περιγραφή δίνει από τη μια την εντύπωση της αλήθειας του αντικειμένου και από την άλλη μέσω του λεξιλογίου της προσκαλεί τον αναγνώστη να αναγνωρίσει και τον τρόπο με τον οποίο περιγράφεται – την ομορφιά της γλώσσας (π.χ. περιγραφή εσπερινού θαλασσινού τοπίου και λουόμενης κόρης). Οι εκτενείς παπαδιαμάντιες περιγραφές συχνά αναστέλλουν τη δράση και ενισχύουν τη στατικότητα του διηγήματος. Από την άλλη, η λειτουργία των περιγραφών δεν περιορίζεται στη μετάδοση των αναγκαίων ρεαλιστικών πληροφοριών αλλά επιτελούν μια λειτουργία οδηγητική για τον αναγνώστη, ώστε να συλλάβει το βαθύτερο νόημα του διηγήματος, επειδή περιγράφονται με τρόπο μεταφορικό που υπογραμμίζει την αναλογία τους με κάτι άλλο (π.χ. η περιγραφή της Μοσχούλας – κόρης αναδεικνύει τη σημασιολογική της αναλογία με μια ερωτικοποιημένη αλληγορία, το «Άσμα Ασμάτων»).

δ. Αφηγηματικές τεχνικές του χρόνου

• Χρονικά επίπεδα αφήγησης

Χρόνος ιστορίας είναι το παρελθόν ενώ χρόνος αφήγησης είναι το παρόν. Ο αφηγητής – πρωταγωνιστής κοιτάζει πίσω στο χρόνο και διηγείται αναδρομικά τα γεγονότα της νεότητάς του.

- **Χρονική τάξη: αναδρομές / αναλήψεις**

Οι αναδρομικές αφηγήσεις παρουσιάζονται κατά βάση από την προοπτική του Εγώ – αφηγητή. Η σημαντικότερη αναδρομή, που συνιστά παράλληλα και εγκιβωτισμένη αφήγηση, ήδη από την εισαγωγική ενότητα, είναι η ιστορία του μοναχού Σισώη. Ρόλος της είναι να συμπληρώσει υπαινικτικά τα γεγονότα της αφήγησης δίνοντας τις αναλογίες στην πορεία Σισώη – αφηγητή και υπονοώντας το αίτιο του μετασχηματισμού του ήρωα. Μια ακόμα αναδρομή που αφορά την κλοπή της Μοσχούλας – κατσίκας σκοπό έχει να αιτιολογήσει την πράξη του δεσίματός της με ένα σχοινάκι και να προοικονομήσει το «σχοίνιασμά της». Στην αναδρομή αυτή αναφέρεται επαναληπτικά λίγο αργότερα, με σκοπό την επιβράδυνση λίγο πριν την κορύφωση.

- **Ρυθμός αφήγησης: επιτάχυνση – επιβράδυνση**

Ο ρυθμός της αφήγησης είναι μάλλον αργός και συχνά δίνει την αίσθηση της στατικότητας που βαίνει παράλληλα με την έλλειψη της έντονης και φανερής δράσης και με τον ασήμαντο μύθο. Η επιβράδυνση συντελείται κυρίως με τις χαρακτηριστικές εκτενείς παπαδιαμαντικές περιγραφές (περιγραφικές παύσεις) που παρουσιάζουν με λεπτομέρειες το σκηνικό και τονίζουν προσεκτικά τις γλωσσικές επιτηδεύσεις (λυρικές επιλογές) καθώς και με τα αφηγηματικά σχόλια εν ονόματι της αιτιολόγησης, κυρίως στις ενότητες 5-7 όπου η δράση κορυφώνεται. Από την άλλη, η επιτάχυνση επιτυγχάνεται κυρίως με τα αφηγηματικά κενά ανάμεσα στα «στιγμιότυπα» της ιστορίας (Μιαν ημέρα... Μιαν άλλην ημέραν... Μιαν εσπέραν). Επιπλέον μέσω της περίληψης /σύνοψης στην επιλογική ενότητα συμπεκνώνεται ο χρόνος που μεσολάβησε ανάμεσα στο κεντρικό επεισόδιο της ιστορίας και το αφηγηματικό παρόν του αφηγητή στην Αθήνα.

- **Συχνότητα: θαμιστική αφήγηση**

Η θαμιστική αφήγηση αποτελεί μια περιληπτική σχηματοποίηση των επαναλαμβανόμενων στην ιστορία γεγονότων που λειτουργεί συχνότερα ως πληροφοριακό πλαίσιο και εντοπίζεται κυρίως στην εισαγωγική περίληψη. Στον Παπαδιαμάντη η θαμιστική αφήγηση στοχεύει στην υπογράμμιση του τυπικού σε σχέση με το μοναδικό μέσω της ανακύκλισης του χρόνου. Αυτού του είδους η αφήγηση κυριαρχεί στην αφήγηση της ευτυχισμένης ζωής, της παιδικής και εφηβικής ηλικίας του ήρωα και εκτείνεται και στην κύρια αφήγηση (πάντα σε παρατατικό) παρουσιάζοντας τη φυσική ζωή ως συστατικό της ευτυχίας του φυσικού ανθρώπου που ζει σε ένα παραδεισιακό περιβάλλον. Η επαναληπτικότητα και η κυκλικότητα αυτή αντιστοιχεί στην πνευματικότητα και την αιωνιότητα.

Επιμέλεια
Κόρκακα Σάνδη